

A mese mögött

Mikszáth Kálmán halálának centenáriuma vagyunk: mégsem az eltávozottról emlékezünk meg, hanem a műveiben ma is eleven klasszikus elbeszélőről. Akinek népszerűsége lehetett változó, így a mögöttünk lévő évtizedeket tekintve bizony nem lehetünk elégedettek azzal, hogy milyen mértékben kötötte le az olvasók érdeklődését, mégis ki tagadhatná, hogy leginkább népszerű klasszikusaink közé tartozik. (Összegyűjtött műveinek kiadására bizony ismét megérett az idő!) Vannak ugyanis „örök” irodalmi értékeink, akiknek az árfolyama lehet változó, akár az aranyé, a mindenkori irodalmi tőzsdén, nagyságuk mégis vitathatatlan. Mikszáth is vitathatatlan, nemcsak írói kvalitásai és életművének terjedelmes volta következtében, hanem egyénisége, szemléletmódja, kifejező eszközei – mondjuk talán így: írói stratégiája miatt. Vannak ugyanis íróink (és persze költőink), akiknek munkássága valamiképpen a nemzeti identitás része lett: nemcsak kifejezik azt, amit magyar karakternek gondolunk, hanem alakítják is, és ezzel rajta hagyták kezük nyomát azon a rejtélyes valamin, amit „nemzeti egyéniségnek” „nemzeti léleknek” gondolunk.

Ilyen íróink voltak Mikszáth mellett Jókai, Móricz és Krúdy – azaz a mindenkori „nagy mesélők”, akiknek műveiből, mondhatni, a „magyarság legendáriuma” bontakozik ki: jellegzetesen magyar alakok, magyar történetek, magyar konfliktusok – a „magyar glóbusz” és a „magyar levegő”. Mások: Jósika, Eötvös, Kemény, Kosztolányi, Babits, de még Németh László és Kodolányi János is, olyan írók voltak, akiknek epikai világa, minden hazai fogantatás és karakter ellenére is, illeszkedett az európai elbeszélő irodalom nagy áramlataihoz. Igaz, Jókai, Mikszáth, Móricz és Krúdy világa is illeszkedett – a nagy európai elbeszélő áramlatok: a romantika, a realizmus, a naturalizmus és a többi vízjele az ő írói világukban is fellelhető. Mégis, valamiképpen ők azok, akik teljes érvényességgel megörökítették a „magyar glóbuszt”: azt a külön világot, amelyben ott-hon lehetünk, amelyben otthon kell(ene) lennünk.

Megörökítették a magyar társadalom és história jellegzetes történeteit, emberalakjait, színhelyeit, mítoszait. Akkor is, ha bírálattal mutatták be ezeket a történeteket és mítoszokat, mint ahogy például Mikszáth mindig nyilvánvaló vagy ügyesen palástolt kritikával beszélt tapasztalatairól, akár a régmúlt eseményeiről. Elmesélte a mitikus történeteket, azt azonban sejtette, hogy az általa bemutatott korszak (a 19. század vége, a 20. század eleje) magabiztos világa mennyire ingatag, és az, ami rendnek látszott, amit végleges rendnek szerettek volna tudni kortársai, mennyire bizonytalan talapzaton áll. A tündéri vagy ironikus mesevilág mögött ott rejtettek a történelem végzetes kihívásai, és a gyönyörű történetek hátterében valamiféle meg nem nevezhető szorongás lapult, amiatt, hogy mindaz, ami biztosnak és véglegesnek tetszik, tulajdonképpen ingatag, veszendő és sebezhető.

Azok az író-utódok, akik Mikszáth Kálmán alakját megrajzolták, életművéről véleményt mondtak, többnyire felfedezték a biztonságérzet alkalmankénti

megrendülését is: az anekdotázó és ironikus író arca mögött a tragikus sejtelmeket. Azt azonban senki sem vonta kétségbe, hogy a régi magyar világ gazdagsága, ereje, biztonsága, reményei utolsónak talán éppen Mikszáth műveiben öltöttek alakot. A mese felszínén egy magabiztos világrend tündökölt, a mese mögött pedig búcsúzkodott valami. Valami, amit talán így nevezhetünk: a régi Magyarország, ennek bensőséges világa, patriarchális emberalakjai, otthonos levegője – mindaz, amit mi már meg sem tapasztalhattunk. Mikszáth ennek volt az utolsó nagyszabású, hiteles krónikása és hírnöke.

Pomogáts Béla

A D Y E N D R E

A legíróbb író

Jókait jobban szerettem, de hibáit is hamarosabban és tisztábban láttam: Mikszáth huszonöt év óta, ahogy első írását olvastam, ugyanaz a félelmes író nagyúr! Persze, ma már számot tudok adni magamnak arról a különös, hideg és mégis alázkodó hódolatról, mellyel Mikszáthhoz voltam és vagyok. Ma nem él széles e nagy világon író, aki annyira, olyannyira író, mint Mikszáth, hadd mondhaszam ezt a paradoxont: irodalmi író. Bizonyos, hogy önmaguk kegyetlen osztorozásából s az élet lángjának elemésztéséből élő és író poétáknak imádott írója sohse lesz Mikszáth. De hódolnia kell bárkinek előtte, mert az ereje félelmes, s mert a legirigylendőbb, legkirályibb életek élete az, melynek eseményei a művészalkotások.

Úgy gondolom néha, ha Goethe magyarnak születik, okvetlenül az lesz, aki Mikszáth, mert nem szorozzák meg énjét ködös, germán filozófusok. Goethe, a nagyszerű Goethe, sok rejtett csatornát tarthatott a világ előtt elsírni szégyellt könnyözönök számára. S egyébként is, Goethét valószínűleg csak a rajongó kortársak káprázata s kaján tanárok spekulációja tették meg görög Zeüsznek. Hiszen Goethe azt vallotta, hogy minden szimbólum, ami történik, s minden csak jel és látszat, ami látszik. Mikszáth világfölfogása nem ilyen zavart és komplikált: Mikszáth az életet óvatosan leélni valónak s magasságos megnyugvással leírni valónak vallotta.

Mikszáth valószínűleg kinevette azt a két szörszálhasogató művészdogmát: 1. hogy az élet álom; 2. hogy az álom az élet. Magyar eszével úgy gondalta, hogy az élet adott valami, kötelesség, melyet töltünk be lehetőleg kényelmesen és zavargás nélkül. Ezenfölül pedig az élet bárhol, Magyarországon éppen nem kevésbé, mint máshol, fölöttébb érdekes és mulatságos panoráma. Tehát, míg élünk, s míg látunk, tudassuk ezt az életet és látást gyötrődő és vigasztalásra szorult sorstársainkkal. Minden írása krisztusi cselekedet, fölemel, megkacagtat, feledtet, s példát ad alkalmas idegrendszerű lényeknek, hogyan kell az életet elviselni tudni, szépen, bölcsen, emberien.

Behunyta a szemét, betömte a fülét sok-sok új dolog előtt, de ezt ő nem képtelenségből vagy gyávaságból, hanem akarattal tette. És ez, éppen ez iga-

zolja, milyen nagy ember és nagy művész, milyen nagy író Mikszáth. Ő tudta, hogy csak korszakának s e korszak szülte egyéniségének lehet igazi és becsületes kifejezője. Nem hadonászott, nem keresett olyan helyeken, ahol nem volt lelnivalója, nem akart mindig és mindig megújulni. Ő csak Mikszáth akart lenni, ezt a Mikszáthot szépen kibontani az akármilyenség lárvájából: művész.

Volna szavam ahhoz, hogy őt a politika is segítette oda, ahol most trónol, de ezt már e sorok között előbb megmagyaráztam. De tanuljunk Mikszáthtól, és mosolyogjunk: már az is nagy dolog, hogy magyar író ilyen országos figyelmet nyer, és hogy fontoskodnak körülötte ezer- és ezerszámra olyanok is, akik Mikszáth mivoltát még csak nem is sejtik.

Mikszáth fenomenén, a legíróbb író, és egy cöppet sem poéta, de csak azok szemében nem poéta, akik a fogalmakat kölcsönveszik. Már az a nemesen büszke, magasból való nézése a történeteknek, mely minden sorából gúnyosan ránk hunyorít, egyike a legfölségesebb poézisfajtáknak. Palóc, nem palóc, kutatták saját külön Gobineau-ink, de olyan magyarja a magyarság egy válságos érájának, amilyen akorról nincs több. (Ez az a magyar józanság, a Mikszáthé, amit farizeusok meghamisítva az igaz magyarság lehangoló kritériumává próbáltak tenni.)

Nincs egyféle magyar, nincs egyféle ember, de Mikszáth kivételes magyar és kivételes ember, és nem ok nélkül ünnepli a másféle ünnepekhez szoktatott Magyarország. Egy teljesen más szabású ember, egy jóval fiatalabb, reménytelen s lenézett kortárs, íme, meghajol a legíróbb író előtt, Mikszáth nem a poéta, nem az élet keresztrefeszítettjeinek az írója, de miért legyen több, mint Mikszáth? Istenemre, ez sok, ez elég, ez gyönyörű, s ezért legyünk hozzá háladatosak.

Vasárnapi Újság 1910. máj. 15.

M Ó R I C Z Z S I G M O N D

Az igazi földesúr

Aki megkíván egy kis jó, friss, zamatos falusi levegőt, csak üsse fel a Mikszáth Kálmán könyvét. Mindegy, akármelyiket, akárhol, rögtön napsütésbe kerül, zöld búza- és rozstáblák nyílnak meg előtte, amelyekben virít a pipacs, a búzavirág, s százféle szebbnél szebb vadvirág, s amely fölött jó levegő árad, s köröskörül szép szelíden hullámanak a nógrádi, sárosi, gömöri dombok, apró fia-hegyek.

Kedves vidék s van valami sajátságos naiv, lány tónusa, amely színekben, vonalakban, s magában az életben, amely itt virul, egyformán uralkodik. A mokány magyar egyre fogy, a jámbor tót egyre sűrűbben búvík elő, s azt mondja, hogy „ja szom magyar”. Ennek viszonzásául aztán a magyar beszédben fura félhangok, lány tótos selypítés csúszik be, s a két faj erősen megzavarja egymás fajsúlyát, s egy egészen új típust teremt, amely csak ezen a vidéken él: a tótmagyart.

A Mikszáth írásaiból kedvesen és tömérdek bájjal nevetnek elő ezek a szeretni való tót atyafiak s ezek a kedves tót urak, akik ma is olyan szívesen iáratják *meztláb* a nyelvüket.

Az alföldi ember, mikor erre a vidékre kerül, s ezekkel az emberekkel megismerkedik, meglepetve kiált fel:

– Hiszen ezek a Mikszáth regényeiből léptek ki! – s attól kezdve ugyanazzal a vidám, rokonszenves, meleg figyelemmel nézi őket, amivel Mikszáthtól tanulta, ahogy Mikszáth nézi.

És rájön, hogy a Mikszáth csendélete, ha teljesen egyéni is, de csodálatosan hozzá is illik ehhez a világhoz.

Nincsenek itt nagy szenvedélyek; nagy laposságok és nagy hegyek, de azért itt is tönkre tudnak menni az emberek, és itt is tele van az élet szépségekkel és furcsaságokkal. Van mit látni egy írónak.

Nagyszerű az, hogy meglátta Mikszáth ezt a világot. Felülről nézi, ezért ömlik el humor minden megjegyzésén, amit rávet. De oly mélyen ismeri, mintha a lelke leggazdagabb kiömlése volna. És szereti, nem feledi s néha szinte ő maga lesz áldozattá, s a választott világának a népe nyomja rá bélyegét a gondolataira. De csak olyankor, mikor az átvett világnézet kedves, derült, úgyhogy teljes összhangba kerülhet az övével ...

Mikszáth az igazi földesura ennek a vidéknek. S milyen gazdag ember lesz ő, nincs ugyan sok ezer holdja, mert a tájék nem feltűnően változatos nála, de mennyi jobbagya van! Szeri-száma nincs a népeinek. S milyen szeretettel nézi, hogy megfigyeli őket, hogy ismeri az apró-cseprő dolgokat is, és mennyi töméntelen furcsát tud róluk. S míg az íróasztal mellett ül, a bűvös toll úgy felemeli, átvarázsolja, hogy egy perc alatt ott sétál a mezőn, a falun, a kisvárosaiban, bekukucskál fél szemmel az ablakokon, s belelát a szívekbe. S csendesen, igen csendesen meghunyorodik a szeme, elmosolyodik egy kicsit: és bennünk nagyobb gyűrűket verve hullámszik tovább ez az ő kedvderülése, s úgy örülünk, mint a gyerekei, hogy vele lehetünk, hogy elvitt magával sétálni.

S mikor eszébe jut, hogy nem azt mutogatja meg nekünk, amit a magunk szemével is láthatnánk, ha volna szemünk, hanem mesél, nagyszerű esetekről, a folyosó pletykáiról, valami híres, bogaras grófról vagy a lublóí kisértetről, vagy a fekete kastélyról, vagy a Noszty fiúról meg a Tóth Mariról – ő, mert ha jó kedve van, sokat tud ám mesélni, hiszen sokat látott, sokat hallott, sok embertől sokat megtudott e világról –, hát olyankor a szánkat is nyitva felejtjük, úgy figyelünk rá. De azért akkor is ott süt a napocska a fejünk felett, és jólesik a szellőcske, amint az arcunkat hűsíti.

Ez a két nagy gazdagság önti el a Mikszáth alakját és meséit. Két nap süt nála, az egyik az égről, a másik az ő lelkéből. Az egyik megaranyozza a sovány, kiélt földben nem éppen okszerűen termelt vetéseket, a másik az emberek lelkében rútol barnuló hiányokat és hibákat futtatja be arany színnel, humorral. Ilyenformán, mikor az élet szomorúságain sétál keresztül velünk, úgy tesz, mintha fenékgig arany volna az egész világ. S mikor azt meséli, hogy milyen gyalázatos, cudar faj az emberi fajzat, úgy káprázik a szemünk, mintha csupa angyalokról szólana az ének. S éppen ez egyik legfőbb varázsereje a Mikszáth tollának, annak a csodatevő tollnak, hogy mióta használja, mindig mindenkinek feltárta, kíméletlenül felbontotta a legtitkosabb belsejét, s mégis nincs ember, aki megharagudhatott volna érte. Mert az, ami közönségesen feltrancsírozva utálatos és gyűlöletes lett volna, az ő étellel, világgal, embe-

rekkel, sorssal megelégedett diskurálása alatt csupa szeretetre termett dolgoknak látszik.

S íme, az igazi földesúr a magyar föld egyik legszegényebb vidékén, legkisebb lelkiarányú néprétegével, kiélt földön, rossz erkölcsökkel teli világban, olyan gazdálkodást folytat, hogy a világirodalom nagyhírű birtokosai közé kerül.

Ez bizony nem a nógrádi halmok dicsősége, nem is a Kopereczkyeké meg a Bontó vármegyei fele tót, fele magyar felemás népé, hanem csupán magáé a gazdáé, a Mikszáth Kálmáné, aki a magyar életnek ezt a valóságos darabját mindörökre életté bővölte, s a fényes és dicsőséges, élettermő napsugáré, melyet ez a kedves, jó gazda állandóvá tudott tenni a maga hatalmas domíniuma felett.

Vasárnapi Újság, 1910. május 15.

K O S Z T O L Á N Y I   D E Z S Ö

Mikszáth Kálmán

Ő a boldog író.

Mikor ünnepelték Szegeden, azzal háritotta el a tapsokat, hogy ő nem dolgozott, csak mulatott, játszott, mint a gyerek. Könyveket játszott, irodalmat és halhatatlanságot. Játék közben elveszítjük az időérzékünket. Az évekből napok lesznek, a percekből századok, és a tér is eltolódik, kitágul, vagy összezsugorodik, játékaink magasba nőnek, és az ég lehajlik a szobánkra. Negyven év múlt el? vagy negyven nap? vagy talán csak negyven óra? Nem tudni. Hol játszottunk? egy szoba padlóján? egy ország homokporondján, vagy a végtelenben? Bajos eldönteni. Az író csak annyit lát, hogy egyszerre gyertyákat gyújtanak, zászlókat porolnak le, és bizottságok, ünnepi seregletek jönnek, és egy ország kopogtat a gyermekszoba ajtaján. Micsoda meglepetés az ünnepeltre. Micsoda meglepetés az ünnepeltre, hogy író dolgozószobája csak egy gyerekszoba. Micsoda meglepetés ez sok-sok írónak, akinek az írás gyötrelem, keserves szükség, bús kinyilatkoztatás.

Mikszáth Kálmán nem ismeri az írás fájdalmát, csak az örömeit. Neki valószínűleg csak szellemes affektálás Oscar Wilde-nak a mondása, hogy egész nap annyit dolgozott, hogy kitörült egy pontosvesszőt, és azután újra visszatette a helyére. Pedig ez az aforizma sok íróat jellemez. Birkózunk az írással, futunk előle, akarjuk, és egyben nem akarjuk. Kétségbeesés, a kétségbeesés utolsó felkiáltása minden formába gyötrött szó, és azt hiszem, mindnyájan szomorúak vagyunk, alázatosak és félénkek, mikor leülünk az íróasztalhoz. Mi történik majd? Vajon sikerül-e megtalálnom az igazi szót, az egyetlen lehetőt? Az örökévalóságban előre meg vannak számlálva összes betűim, amiket valaha le fogok írni, és ha kevesebbet írok, vagy többet, már kontár a nevem és nem művész. Ez a stílus problémája. Strindberg a legnagyobb szenvedést úgy érzékíti meg, hogy hősét egy vergődő íróhoz hasonlítja, aki sötétben jár, és keresi az

ihletet. Igaza van. Nincs gyötrelmesebb gyötrelmem az írásnál. Az ősi szükség üldöz, minthogy a stílus maga a szükségesség. Mikszáth könnyen ír. Mondják az ismerősei, hogy legszebb sorait is úgy veti oda zajban, füstben, egy ferdén eléje lökött papirosra, bármikor.

A toll neki nem az íróeszköz, de egy kedves játékszer, amelyből feketén patakzik a tinta és a poézis, nem is játékszer, hanem egy része a nagy-nagy természetnek, egy termő ág, amelyen mindig mosolyogva ring a gondolat friss gyümölcse. Boldog, boldog, ezerszer boldog művész.

Boldog, és azt hiszem, hogy az utolsó boldog író. Nemcsak azért, mert játék neki az írás, de azért is, mert az életet is játéknak tekinti. Reá mosolygott utoljára az adoma tündére. Egy letűnt, kedves kor krónikása, amelynek kedélyessége ma már csak mese, annak a történelmi félmúltnak az írója, amely lassanként kikopott az élethől, de az emléke még mindig vissza-visszatér. Milyen szép a múlt, minden, ami elmúlt, az elviharzott öröme, a megyei élet csínyjei, régi, híres családi kúriák felhőkben, gyászban, az alkonyat viharos szikrázásában. Nézzük ezt az idillt, és ne kritizáljuk. Valaha talán Jókai állott így a magyar betyárromantikával szemben, de ő naiv, álmodó, lázadó, Jókai a föld betege. Mikszáthnál elsimulnak a rettenetes arányok, földibb lesz minden, halványabb, kopottabb, rozogább, de közelibb. Jókai a kétségbeeső. Mikszáth a szomorú. Valahonnan a felföldről, a sűrke tót hegyek közül magával hozott egy csendes, állandó szomorúságot, egy kis szláv szentimentalizmust, nem sokat, csak annyit, amennyi a boldogságot még édesebbé teszi, pikáns ízül egy csöpp keserűséget a mézbe. Mikszáth filozófus. Úgy beszél minden alakjával, félvállról, pipával a szájában; mintha az egész világnak nagybátyja lenne.

Újra és újra vissza kell ténnem az alapmotívumra, és hangosan hirdetem, hogy boldog, boldog művész. Bolondság az élet, nincs értelme, de ki kíván értelmet egy játéktól? Emberei egytől egyig játszanak. Duzzognak, haragsznak, évődnek, csókolóznak, de alapjában mégiscsak játszanak, és sem ők nem veszik nagyon komolyan ezt a játékot, sem mi. Ilyen az élet, és nincs tovább. Valami távolság van író és alakjai között. Ez a nagy művész nem hánykolódik értük álmatlanul, nem siratja meg őket, mint Balzac, aki egyszer elment a társaságba, és könnyes szemmel beszélte el, képzeljék, mi történt, megint meghalt egyik emberem. Hol halt meg? A regényben, a papíron. Mégis azt mondom, hogy nem csak ott halt meg, de benne is meghalt, minthogy benne is élt. Flaubert pedig nem ok nélkül jár fejfájósan, mikor madame Bovary megmérgezi magát. Ez neki valóságos családi gyász. Nem tud enni, hetekig szájában érzi az arsenikum fanyar ízét, és írás közben oly elevenen átéli az egész jelenet tragikumát, hogy émelygő gyomorral kel fel az íróasztaltól, öklődik és hány. Mikszáth nincs ily kapcsolatban az embereivel. Fölöttük áll. Kisebb művész vagy nagyobb, ne keressük. Más művész.

Boldog művész és talán igazán, és nagyon boldog, azért, mert a vére szerint is igazán és nagyon magyar.

1910

Mikszáth Kálmán időszemlélete

Az anekdota kétségtelenül megkönnyítette Mikszáth feladatát – de korlátozta is. Hogy a regény műfaja és technikája mennyire idegen volt kezdetűl a magyar irodalom számára, azt éppen az anekdota regénybeli továbbvirágzása bizonyítja. Az életnek, a valóságnak tárgyilagos ábrázolása túlságosan is soká bizonyul megoldhatatlan feladatnak a magyar prózában. A XVII. századtól a XVIII-ig a francia, majd az angol és az orosz képzelet számára szabad és csábító pályaként nyílik meg a regény. Magyarországon igen soká, a regényírói tehetetlenség olyan példáit láthatjuk, mintha valami úrben élne az alkotó, – mintha körülötte a világ megragadhatatlan, szétbonthatatlan tömbbé változnék, valahányszor az ábrázolás feladatára vállalkozik. A Jókai előtti regényíróknál lépten-nyomon megtalálhatjuk az ábrázolási tehetetlenség bizonyítékait. Jóval korábban, a spanyol pikareszk regényekben bizonyul csak ennyire tömörszerűnek, merevnek és idegennek az ábrázolt világ valósága. Természetesen, ez technika kérdése is, – de a technikai ügyetlenség, tapasztalatlanság mélyebb oka: a nyugati regény-példákon nevelődött szem hasztalan keresi a magyar valóságban azokat a jegeket, melyeknek megragadására példával szolgáltak a mintaképei. Ennek a körülménynek magyarázatát könnyen meglelhetjük a magyar polgárságnak a nyugatitól annyira eltérő fejlődésében, és a nemesség sorsával való összeszővődöttségében. Az, hogy a magyar regénypróza oly nehezen szólal meg, – s az, hogy az orosz regény legelőször verses formában – rokon fejlődés eredménye.

A valóság kulcsa az első magyar regényírók kezében: az anekdota. Balzac vajmi keveset kezdhetett volna az anekdotával, – a magyar regény: mese, képzelet és valóság egységét ragadhatta, meg benne. A megközelíthetetlennek látszó világ kapui felpattantak: s micsoda gazdag, első pillantásra kimeríthetetlennek tetsző, micsoda varázsokban bővelkedő világ volt ez. A Jókaival hirtelen kifejlődő magyar regény eszközzé vált az anekdota, – hálás, bravúros eszköz. Az első, váratlanul elkápráztató eredményekért a magyar regényírás későbbi korszakai tartoztak csak fizetni.

Jókai, aki a felfedező zsenialitásával kamatoztatta a könnyedség, az ízesség, a hatásosság megnyílt lehetőségeit: nem érte már meg a fizetés óráját. Mikszáth sem, akinek anekdotái művészetét méltatni ma már felesleges: iskolát teremtett a fűzér- vagy fűrtszerűen egymás mögé, illetve egymás köré csoportosított anekdota-szerkezetekkel, a három-négy anekdotamotívum kifejlesztése révén megteremtett regényszövevényekkel – az anekdota továbbfejlesztésének, bonyolult építménnyé formálásának a nyugati regényirodalomban példa nélküli művészetével. Eötvös „gondolatokat”, jog- és állambölcseleti ötleteket jegyzett a zsebében hordott füzetekbe, Jókai pedig a tarokkasztalnál, a kaszinói ebédeknel hallott történeteket, adomákat. Mikszáth valósággal filológusi módon gyűjti a maga anekdotaanyagát. Haller *Hármaskönyve*, vagy Bél Mátyás, esetleg a felvidéki városok oklevélkiadványai: egyaránt szerencsés lelőhelyeknek bizonyulnak számára. Miközben Zola a párizsi vásárcsarnok, a hirtelen

megduzzadó ipari munkásnegyedek, vagy az észak-franciaországi bányák életét „cédulázza” – Mikszáth régi vármegyei perek, botrányok, boszorkánytörténetek nyomában kutat. S még csak azt sem mondhatjuk, hogy Mikszáth adatai kevésbé jellemzőek egy társadalom élet- és gondolkodásmódjára, mint Zola szociográfiai kirándulásainak tanulságai. Jókai anekdotája talán csak helyenként, – de a Mikszáthé céltudatosan és következetesen leplez le, bizonyít, vádol.

És ugyanakkor meg is bocsájt. Mikszáth illuzorikus helyzete egy illuzorikus tartalmú társadalomban: eleve érthetővé teszi azt az aggályos egyensúly-keresést, melyet ironikusnak talán méltán nevezhetünk – de cinikusnak: csak ez írói pálya sajátosságait teljesen meg nem értve. És e sajátosságok magyarázatát ismét csak a 48 teremtette helyzetben kell keresnünk: a kiegyezés mégiscsak kielégítette egy polgári változás szerényebb igényeit. A 67 utáni helyzet: nyugalmi helyzet volt, de egyúttal a holtponthelyzete is. Elítélni legfeljebb az elmúlt forradalom felől lehetett volna, de az ilyen ítélet súlytalanságát, meddőségét Mikszáth nagyon is biztos szemmel ismerte föl. Mikszáth Magyarországon az ellenzékiiséget még mindig 48 szelleme jelentette, – de annak valódi reménye és indulatai nélkül. Amit ma Mikszáth cinizmusának neveznek egyesek: valójában egy tehetetlenség, egy zsákutca beismerése. Mikszáth tudta, hogy tehetetlen. Lehetek volna szövetségesei, de sokkal passzívabb volt, semhogy utánuk nyúlt volna. Csodálta, őszintén tisztelte Tisza Kálmánt, – kiegyezett helyzetének „korlátaival”, sőt, e korlátokat kényelmének védelmévé változtatta. S itt példázza Mikszáth műve, miként viszonyulnak egy író kifejezési eszközei az ő irodalomtörténeti, vagy éppen történelmi helyzetéhez: Mikszáth számára a megbocsájtást, a kiegyezést az anekdota humora tette lehetővé. Mikszáth csak az anekdota segítségével közelíthette meg a korát oly módon, hogy tulajdon művét le ne kelljen rombolnia. S csak az anekdota segítségével húzódatott még vissza sértetlenül a becsület és igazság megkívánta bírálat következményei elől.

Tisztuló tükrök, Budapest, 1966. 25–27.

DOMOKOS MÁTYÁS

Ártalmas kigőzölgés

– Hát szabad becsület dolgában a politikai uniformis szerint látni? – kérdi Mikszáth keserűen, az Országos Hírlap egyik vezércikkében. Mikszáth, az író, képtelen volt erre a kettős látásra, és jól tudta, hogy irodalom és politika útjainak ezért kellett szükségképpen kettéválnia múlt századi irodalmunkban. Nem lehet véletlen, hogy éppen az *Új Zrínyiász* megjelenésének évében napvilágot látott almanach előszavában fejti ki, miért nem termékenyíthetik meg többé kölcsönösen egymást irodalom és politika.

Valaha, nem is olyan régen, „a politika és irodalom egyugyanazon kemencébe sült azonegy tűznél. Kölcsey csinált politikát, és írt verseket, a verseibe politikát kevert, a politikába poézist. Vörösmarty Mihály együtt vitatkozott Deák

Ferencsel, ki délutánonként ott szíttá kabanoszait egy karszékben a Ráth Mór könyvesboltjában, lesve a megjelenő, új könyveket.

...Vagy húsz év múlt el – folytatja Mikszáth –, s az irodalom és politika nincs többé közösségben. Elváltak asztaltól, ágytól. Az ágy az irodalomnak jutott, hánykódik benne, sem elaludni nem tud, sem ébren lenni: a terített asztal a politikának jutott; erőlködik is rajta, hogy felfordítsa. De nemcsak elváltak, kezdik is egymást lenézni kölcsönösen.”

Miért? Hallgassuk tovább Mikszáthot: „Az író politikusok kivesztek, azaz vannak még írók benn a parlamentben, de azokat igen excentrikus lényeknek tekintik, mint ahogy veszik például Trencsénben a vadon nőtt szőlőtőkét. Trencsénben az csak dísznövény... Mit keres itt? Gyümölcsöt nem hozhat, nem neki való a talaj.”

És az írók? Mikszáth erre is válaszol: „De viszont az írók is úgy veszik a politikát, mint az énekesmadarak a diófát. Rászállnak, mert csalogató leeresztett szárnyakkal pihenni a gallyain, de tudják, hogy kigőzölgése ártalmas a hangjuknak.”

Erről az ártalmas kigőzölgésről, bár alig beszélt róla, félelmetesen sokat tudott az író Mikszáth. S nemcsak a saját példájából.

*Epikus képzelet és írói bátorság
Ugyanarról másképp
Budapest, 1977. 37–38.*

Kulcs